

Vaqif YUSİFLİ,
filologiya elmləri doktoru

VII yazı

Raci öz qəzəllərində klassik Azərbaycan poeziyası ənənələrinə ən çox sadıq qalan bir şair idi və Füzuli poeziyası onun qəzəllərində bir ilham çeşməsi kimi çağlayırdı. Əlbəttə, Füzulidən təsirlənmək təkcə onun qəzəllərinə nəzirlər yazmaqla məhdudlaşa bilməz, Füzuli ruhu bu şeirlərdə bədii təsvir vasitələrinin, məcazlar sisteminin, obrazlar (Aşiq-Məşuq) aləminin yeni bir təqdimi ilə diqqəti cəlb etməliydi.

Yaralidür könül, ey mahparə, yüz yerdən,
Yaraliyə, yara vurma dübarə yüz yerdən.
Bu dərdi-eşqdü, təbib, əbəş yerə rənc,
Əlac yoxdu əgər gəlsə çarə yüz yerdən.
Nədəndü bəs sənə təsir eyləməz, dağılur,
Mənim bu ahim ilə səngi-xarə yüz yerdən.

Racinin qəzəllərində bir sıra "texniki" yeniliklər də nəzərə çarpır, bunlar o vaxta qədər işlənməyən və əsasən xalq danışığı dilindən süzülüb gələn qafiyə və rədliflərdir: "çəkirəm", "baxgilən", "yaxşıdır", "yadıbdır", "tapmışam" və s. Təzə qafiyələr də Raci qəzəllərində şux bir ovqat yaradırdı:

Laləyə göstər yüzün, gülşəndə həmlənməsün,
Nitqə gəl, bülbül çəməndə bir də şeydalənməsün.
Dur, gözün qurbani, səhni-gülşənə qoy bir qədəm,
Mərv balalənməsün, nərgiz də şahlalənməsün.
Dutdum əski-xunfaşan ilə gözüm rövznələrin,
Səndən özgə məhrüxsərə təməşlənməsün.

XIX əsr Azərbaycan poeziyasında qəzəl janrının yükselişini, başqa şeir formaları ilə müqayisədə aparıcı mövqeyini qeyd etdik, ayrı-ayrı qəzəl ustadlarının yaradıcılığına qısaca da olsa, nəzər yetirdik. Lakin hər bir "çiçəklənmənin" bir solan dövrü də olur. XIX əsr - Azərbaycan maa-riyyətinin yaranışı, formalaşması və inkişafı dövrüydü, ədəbiyyatda yeni realist meyllər, tendensiyalar, təzə ədəbi janrlar yaranırdı, rus və Qərb ədəbiyyatı ilə tanışlıq başlanmışdı, bu ədəbiyyatlardan ilk tərcümələr edilirdi, yeni tipli məktəblər açılırdı, Axundov və Zərdabi kimi dühalar milli-mənəvi tərəqqi uğrunda mübarizə aparır, beyinləri köhnə, sxolostik düşüncə tərzindən xilas etməyə çalışırdılar. Əlbəttə, bu yeniliyin-yeni düşüncə tərzinin formalaşması tədricən klassik ədəbi meyarların zəifləməsinə, rəqabət gücünün azalmasına səbəb olurdu. "Yazıcılar elə ədəbi formalara müraciət edirdilər ki, onların vasitəsilə xalq həyatının, müsəlman məişətinin işıqlı və qaranlıq tərəflərini göstərmək, yeni həyat və məişət normalarını təbliğ etmək mümkün olsun. Bu baxımdan ədəbi növlərin heç də hamısı münasib və məqbul görünmürdü. Bir qayda olaraq möhkəm və pozulmaz qanunları olan Şərq şeirinin ənənəvi formalarına rəğbət az idi. Yeni şəraitdə klassik şeirin bütün növlərini əhya etmək və yaşatmaq maarifçi yazıcıların nəzərində geriyyə qayıtmaq demək idi. Onlar fikrin daha sərbəst və dərinlən ifadəsinə imkan verən nəğmə, təmsil, satira, süjetli şeir, nəsihətnamə və s. şeir formalarına üstünlük verirdilər. Bu sahədə əsasən formalist-epiqon şeir mövqeyindən uzaqlaşan şairlər çalışırdılar" (Xeyrulla Məmmədov).

Bu, ədəbiyyatın zamanla, ictimai fikirdə yaranan yeni, mütərəqqi meyllərlə səs-ləşməsi ilə bağlı bir hərəkət idi. Lakin bu,

ƏDƏBİ HƏYAT

o demək deyil ki, klassik şeir formaları, xüsusilə, qəzəl sıradan çıxır. Çünki "epiqonçu" adlandırılan şairlərin meydanı hələ geniş idi.

Klassik şeir formalarının strukturu əzəldən sabitliyi ilə diqqəti cəlb edir, deyək ki, nə məsnəvi, nə rübai, nə müxəmməs, nə müsəddəs, nə də qəzəl heç vaxt öz "qiyyəfəsini" - formasını dəyişmir. Lakin zaman klassik formalara da öz "möhürünü" basmış olur. XIX əsr poeziyasında, xüsusilə, Seyid Əzim Şirvaninin, Nəbatinin, Natəvanın, Şamaxı, Qarabağ, Bakı, Lənkəran ədəbi məclislərində iştirak edən bir çox şairlərin qəzəllərində sadələşməyə, xəlqiləşməyə meyl, mümkün qədər mücərrəd və qəliz ərəb-fars sözləri və ifadələrindən qaçmaq qəzəlin yaxın gələcəkdə yeni bir mərhələsinin yaranacağına ümid doğururdu. Bu ümidi isə qəzəlin Füzulidən və Seyid Əzim Şirvanidən sonra böyük ustadı Əliağa Vahid doğrultdu.

Qeyd etdik ki, Füzuli öz dövründə "düşvarı" asan etmiş, qəzəli Azərbaycan poeziyasının ən populyar janrına çevir-

rın sitəmindən, cövr və cəfasından şikayət edir (Nə kəmandarsan, ey mäh ki, atıb qəmzən oxun, Yıxdığın seydidə nə zəxm, nə peykan görünü"). Vahid də eləcə: (Uyma hər zülfü qara, sevgili cananə, kö-nül, Bu vəfasızlar edərlər səni divanə, kö-nül"). Füzuli yar üçün qurban getməyi, hətta gözünü qırpmadan həlak olmağı özünə şərəf bilir ("İldə bir qurban kəsərlər xəlqi-ələm iyd üçün, Dəmbədəm, saatbə-saət mən sənin qurbaninəm"), Vahid də son anda ölümü itixab edir: ("Eşq cövründən qutarmaq bir sağalmaz dərd imiş, Mən bu dərdin çarəsin ölməklə asan etmişəm"), Füzulidə sevdii gözəlin zahiri əlamətlərinin təsvirinə aid onlarla beytlər tapmaq müşkül deyil ("Öylə rənadır, gül-lüm, sərv-i-xuramanın sənin, Kim, görün bir kəz olur, əlbəttə, heyranın sənin"), Vahiddə də həmçinin: ("Gözəlim, gül üzünə el hamı heyrandı sənin, Fitnəkar, şux baxışın işvəli ceyrandı sənin"), Füzuli də eşqdə özünü Məcnundan üstün sayır ("Ey Füzuli, dura məndən ala təlimi-vəfa, Nəgəh ər mərqədi - Məcnunə düşərsə güzə-

Bəxtiyar aşiq odur ki, onu cananı sevir,
Binəva bülbülünü öz güli-xəndanı sevir.
Mən o zülfün azı yüz dəfə bəlasın çəkdim,
Dəli könlüm yenə ol zülfi-pərişanı sevir.
Sevirəm mən o nəzakətli gözəl dilbəri ki,
Musiqi elmini, rəssamı, qəzəlxanı sevir.
Piri könlüm gəlir ilhamə, görəkən hərdən,
Bir nəcabətli gözəl qız, gözəl oğlanı sevir.
Vahidin ovçuluğu olsa da, insafı da var,
Öz kəməndinə düçar etdiyi ceyranı sevir.

İkinci fərqli məqam: Füzuli qəzəllərində konkret olaraq Vətən anlayışı yoxdur. "Vətənimdir, vətənimdir, vətənimdir vətənim"! misrası yarın-sevgilinin məskəninə aiddir. Vahid isə Azərbaycan qəzəlinə konkret Vətən obrazını-Azərbaycanı gətirir. "Könlüm yenə bülbül kimi şeydayı-vətəndir, Məcnun edən aşiqləri leylayı-vətəndir", "Bu şərəfət mənə nəslən qalacaqdır, Vahid, Nə qədər xidmət edəm Azərbaycanım üçün", "Vahid, cəhənnəm, istəməsin qoy rəqiblər, Sən fəxr qıl ki, Azərbaycan sevir səni". Vahidin qəzəllərində Azərbaycanın şəhərləri, rayonları vəsf

AZƏRBAYCAN QƏZƏLİ

rim"), elə Vahid də belə düşünür ("Məcnunu mənəm indiki əsrin, hanı Məcnun? Dillərdə mən ondan daha əfsanəyəm indiki"). Füzuli ürfan şairi idi. Bəs Vahid? Vahid də ürfan əhli deyildimi?

Biz xərəbət əhliyə, meyxanələrdən çıxmış, q.
Bədələr nuş etmiş, peymənlərdən çıxmış, q.
Aşağı-qəmdən nə qorxaq kim, Səməndərislətik, q.
Şəmilər yandırmış, pərvanələrdən çıxmış, q.
Pirimiz piri-Muğandır, xadimi-meyxanəyik, q.
Rindlər zövqün görüb, divanələrdən çıxmış, q.
İndi biz ikrah edib meydan, nəzərdən düşmüşük, q.
Yoxsa, min-min məclisi məstənlərdən çıxmış, q.
Gah öpüb yarın ayağın, gah dolannıq başına, q.
Biz pərişan zülfərlək şənələrdən çıxmış, q.
Qədri-qiyəmətsiz bizi zənn etmə, Vahid, arif ol, q.
Pürbəhə gəncinəyik, viranələrdən çıxmış, q.

Bu tipli misalların sayını başqa paralellər üzrə də davam etdirə bilərik. Nəhayət, Vahid etiraf edir ki: "Böyük Füzulimin yadigarı mən özüməm". Fikrimizcə, bu, çox səmimi etirafdır, ancaq bu, o demək deyil ki, Vahid Füzulinin kölgəsidir. Sadəcə olaraq, Vahidin öz boynuna götürdüyü missiya fərqli idi. Füzuli ruhunu və Füzuli ənənəsini yaşatmaq, lakin qəzəli sadə, xalqın başa düşəcəyi, anlayacağı bir tərzdə xalqın özünə çatdırmaq! Təbii ki, Füzulidə dərin, alt qatda gizlə-nən mənalara, az qala hər beytində super məcazlar diqqəti cəlb edir. Əgər müqayisə cəizsə, deyək ki, Füzuli böyük bir dəryadır, Vahid isə o dəryaya axan gur bir çay.

Ancaq təbii ki, Füzuli və Vahid arasında iki mühüm fərqi mütləq nəzərə çarpdırmaq lazımdır. Azadə Rüstəmov yazır: "Füzulidə məhəbbət daha çox hissi-associativ, ruhi-hiperbolik məzmununda özünü göstərir. Aşiq-məşuqə münasibətlərində dramatik ehtiraslar sərhəd tanımır, həm də burada məhəbbətin predmeti-gözəllik kateqoriyası əlçatmaz ənginliklərdə olduğu üçün mənəvi-əxlaqi və eləcə də ictimai gerçəkliyin fəci şərhə üstünlük təşkil edir, kədər, iztirab motivi şairin lirik "mən"-inin psixoloji vəziyyətini şərtləndirən başlıca amil rolunu oynayır". "Ruhi-hiperbolik məzmun" - "əlçatmaz ənginliklər" Vahiddə əsas qayə deyil, hətta gözəllərin vəfasızlığından gileylənən məqamlarda belə Vahidi "iztirab motivi"-nin qəhrəmanı saymaq olmaz. Vahid realistdir, mümkün olduqca xəyali sevgilərlə ovunmur, o, yaşadığı dövrün-XX əsrin gözəllərini vəsf edir:

edilir, görkəmli musiqiçilər tərənnüm olunur və s.

Nəhayət, ən vacib bir məsələni qeyd edək. 20-ci əsr əruz ədəbiyyatında Vahid ədəbi məktəbi yarandı. Bu ədəbi məktəbə daxil olan Ələkbər Şahid, Rüstəm Samit, Hacı Mail, Ənvər Nəzerli, Mirhəşim Talışlı, Seyidağa, Əliağa Bakir, Rəhim Saraylı, Həkim Qəni, Ağaməzi Buzovnalı, Şahin Fazil məhz Vahidin açdığı yolla getdilər, hərəsinin öz fərdi üslubları nəzərə çarpsa da, bədii ifadə və təsvir vasitələrində Vahid yoluna sadıq qaldılar. Bu qəzəlxanlar Vahiddən sonra əruz və qəzəl boşluğunu aradan qaldıraraq Azərbaycan qəzəlinin müasir - sadə, anlaşıqlı, səlis dili nümunələrini yaratdılar. Bəzi misallara müraciət edək:

Yenə meydan oxuyur qəmzələrin cəlladə,
Əhsənüllah, səni təlim eləyən ustadə.
Gör necə təlim edibdir səni ol qabil kəs,
Atdığın qəmzən oxundan biri getməz bədə.
Aşiq oldur dözə öz Leylisinin hər qəminə,
Yeridir Məcnuna çıxsın canı qoy səhrada.
Mail, öz xalqın üçün çoxlu qəzəl icad et,
Bunca istərsən əgər çox yaşamaq dünyadə.

Sevirəm mən səni canan, güli-rəna qədəri,
Eyləmə ahü fəqan bülbülü şeyda qədəri.
Yeni əsrin yeni Məcnunu deyirlər mənə çün,
Bildilər, istəyirəm mən səni Leyla qədəri.
Məndə var əhdə vəfa, səndə gülüm, cövrü-cəfa,
Məndə Yusif qədəri, səndə Züleyxa qədəri.
Mən bu dünyədə səri-kuyini cənnət bildim,
Bu səbəbdən səni sevdim iki dünya qədəri.
Seyidağa, səbr elə döz sən bu qəmi-hicranə,
Əsil aşiqdə olar hövsələ dünya qədəri.

Sevmirəm sevgili cananıma mən canə görə,
Sevirəm canımı mən sevgili cananə görə.
Qəmi yox, silsileyi-zülfə əsir olmağımın,
Çünki zəncir düzəlib aşiqi-nalana görə.
Gül dodağından ötürməni dediyim nəğmələri,
Oxuyur bülbülü-şeyda, güli-xədanə görə.
Şahida! Şənin ucalmışdı kəmal əhli ilə,
Oldu pəjmürdə beş-on nakəsi-nadanə görə.

Eşq əhli üçün vəslə təmanna nə gərəkdir,
Dövr aşiqinə zülmü-Züleyxa nə gərəkdir.
Azadə olan yurdumun aşiqləriyik biz,
Məcnun deyilik, bizlərə səhra nə gərəkdir.
Ahu baxışı, şux yerışı canımı aldı,
Ondan savayı gözləri şəhla nə gərəkdir.
Cənnət də, cəhənnəm də sənə burdadı, Bakir,
Aqıl olana nisyə o dünya nə gərəkdir.

(ardı olacaq)